

כתבים

הרב אברהם אביש שור

ספר 'ראשית חכמה' בחצרות החסידים

פולמוס 'תורה לשמה' – שיטת החסידות לעומת שיטת הגר"ח מוולוז'ין

ספר המוסר והיראה 'ראשית חכמה' אשר חיברו המקובל האלקי רבי אליהו די וידאש מצפת, תלמיד המקובל האלקי רבי משה קורדובירו, ה"ה הרמ"ק והאר"י הקדוש – מעמד מנוגד לו. בעוד שצדיקי החסידות מדור לדור – מתלמידי הבעש"ט הק' והמגיד ממעזריטש ואילך – קבעוהו כספר-יסוד שראוי להגות בו יום יום, בחרו גדולי המתנגדים, בעקבות שיטת המתנגדים שבאה לידי ביטוי מאוחר יותר בספרו של הגר"ח מוולוז'ין, שלא ללמוד בו כלל, ואף שלא להסכים על הדפסתו.

ויכוח זה, כפי שיעלה במאמרנו, נטוע במחלוקת יסודית על משמעות 'תורה לשמה', ובעקבות תעודה היסטורית שנעלמה מעיני החוקרים עד כה יתברר כי דווקא באותה עיר שקלוב, מעוזם של גדולי המתנגדים, אירע מהפך ביחסם של שניים מרבניה לספר זה, מהפך המאיר באור חדש סיפור על מסירות הנפש של החסידים ללומדו.

בספר 'ראשית חכמה' מובא כי היסודות ללימוד התורה הם שהלימוד יהיה 'תורה לשמה', ושהעיקר בלימוד הוא ה'מעשה' וקיום המצוות ביראה. הוא כותב על כך בהקדמתו לספרו:

'נודע היות אמת שעיקר עסק התורה הוא להביאה לקיום המעשה, כדפירש במסכת ברכות פרק ב' (יז, א) מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובוועט באביו ובאמו וברבו ובמי שגדול ממנו בחכמה ובמנין שנאמר (תהלים קיא, י) ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה, וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא, עד כאן לשונו. וחזר לומר לעושים לשמה וכו' שלכאורה הוא מיותר, אלא ללמדנו שעיקר תורה לשמה היא התורה שאדם לומד כדי לקיימה, וכך היא הבנת הפסוק בזמן שיקדים [האדם] לחכמה יראת ה' תתן החכמה שכל טוב לכל עושיהם, מפני שאין כוונת החכמה אלא ליראת ה', שהחכמה תלמד לאדם דרכי היראה, ומוכרח הוא שתהיה החכמה שכל טוב לכל עושיהם, ושתתקיים בו החכמה, כיון שלא למד החכמה אלא לעשותה כלי ליראה והיראה הוא המעשה'.

בהמשך דבריו הוא מסביר את שם ספרו 'ראשית חכמה', שהכוונה ל'מעשה', שהוא עיקר וראשית החכמה:

ומפני סבה זו יצדק שם ספרי ראשית חכמה, כי מאחר שהיראה והמעשה היא עיקר החכמה כמו שנאמר, אין העיקר על למוד החכמה אלא על ההקדמה שלה שהיא היראה, והמעשה הוא הנקרא חכמה באמיתות, וכמו שאמר הפסוק (איוב כח, כח) ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה, ודרשו בשבת פרק ב (לא, ב) אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר (דברים יא, יא) ועתה ישראל מה ה' אליהך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', וכתוב (איוב כח כח) ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו', שכן בלשון יוני קורין לאחת הן... וכיון שהיראה היא העיקר והפסוק אמר היא חכמה, מי שיהיה בו היראה הוא הראוי שיקרא חכם, ומי שאין בו יראה אין לו חכמה'.

היה הספר 'ראשית חכמה' חביב ומקובל מאד אצל אבות החסידות תלמידי הבעש"ט הק' והמגיד ממעזריטש, ונחשב כיסוד שיטת החסידות בלימוד התורה – כי בדבריו הקדושים הוא כותב כי לימוד התורה חייב להיות 'תורה לשמה', ושתביא לידי עשייה ויראת ה' – הדגשים, אשר צוינו בראש ספר 'דרכי ישרים הנהגות ישרות' כפי שמוכא על ידי הרה"ק רבי מענדל מפרימישלאן חד מבני החבורה של הבעש"ט והמגיד ממעזריטש¹:

ועוד כלל אחר שלא להרבות בלימוד בלבד, כי בדורות הראשונים שהיה שכלם חזק ולומדים בקדושה עליונה וגדולה, לא היו צריכים לטרוח עצמם על היראה, שהיראה היתה תמיד נגד פניהם, והיו יכולים ללמוד הרבה, אבל אנו ששכלינו מעט, אם נתבטל מחשבותינו מן דבקות השם יתברך, ורק נלמוד הרבה בלבד, ח"ו נשכח יראת השם מאתנו, והיראה הוא עיקרית כדכתיב (ישעיהו לג ו) יראת ה' הוא אוצרו, וכמו שכתוב בס' ראשית חכמה (שער התשובה פ"ב) לכך צריך להמעיט קצת בלימוד, ולחשוב תמיד בגדולת הבורא יתברך שמו, כדי לאהוב אותו ולירא מלפניו, ולא יחשוב במחשבתו מחשבות רבות, רק מחשבה אחת כמו שכתבתי'.

דבריו של ה'ראשית חכמה' היו חביבים מאד על המקובלים שבאו אחריו² וכן על תלמידי הבעש"ט והמגיד ממעזריטש, שציוו לחסידים להגות בספר 'ראשית חכמה' ולהתנהג בדרכיו הקדושים³, וגם אצל גדולי התורה שנמנו על אוהדי החסידות.

1 ספר דרכי ישרים: והוא הנהגות ישרות מהרב הצדיק רבי מענדל מפרעמשליין... מלוקט מפיו... ישראל בעש"ט ומהרב... דוב בער מ"מ דק"ק מעזריטש, דף י"א ע"א.

2 רבי שבתי שעפטל הלוי הורוויץ – מקובל ורופא בעיר פראג. היה בן דורו וקרובו של השל"ה הקדוש. בעל 'שפע טל' ומחבר ספר 'נשמת שבתי הלוי', אשר הוא מספרי היסוד של לימוד הקבלה, מביא בהקדמתו לספרו זה, את המקורות שעליהם נסמך בספרו, ומציין ביניהם: 'יחד דעמיה המפורסם ומיוחד בחסידות ויראה ואהבת השם, בתראי דבתראי, אשר כל המקובלים אחרונים נמשכין אחריו, הלא הוא הרב רבי אליהו ע"ה אשר חבר ראשית חכמה כלה יראת ואהבת ה', אשר האיר עינינו וגילה אזנינו מקבלתו הקדושה, ואשריו שזכה ואשריו שזיכה'.

וכן כתב המקובל רבי מאיר פופרש, מתלמידי גורי האריז"ל, בספרו 'אור הישר' (ירושלים תשמ"א, דף צ"ז ע"א אות כז): 'תקרא בכל יום קריאה אחת מספר חובת הלבבות, והמגיד אמר (למרגל הבית יוסף) שטוב ללמוד הקצור של הספר הנ"ל, ונראה לי שבזמנו לא היה הספר ראשית חכמה, והאידינא לא תזוע מיניה'. וכדברים האלה כתב הרה"ק רבי שבתי מרשקוב בסדור האר"י: אם יש לו פנאי באשמורת יקרא בכל יום קריאה א' מספר ראשית חכמה והוא מכניע לב האדם, ומביא יראה עצומה ומעורר לב האדם לתשובה, והמגיד אמר למהר"י קארו שיקרא קצור חובת הלבבות, לפי שלא הי' בזמנו ספר ראשית חכמה, אך האידינא שזכינו לכרכא דכולא ביה והוא ספר ראשית חכמה, ממנה לא תזוי'.

בספר פרי מגדים להגאון רבי יוסף תאומים כתב: 'הלואי שנלמוד בכל יום שיעור ספר המוסר וראשית חכמה' יראה ה' יקר הערך, ומחברו היה גאון מפורסם, וכוונתם לשם שמים לזכות את ישראל, הלא נראה מחיבוריהם שהיו תנאי עולם⁵.

כך גם כתב בעל 'יסוד ושורש העבודה', הגאון רבי אלכסנדר זיסקינד שנמנה עם אוהדי החסידים⁶, בספרו: 'ואחר שיעור לימוד מדרש יקבע שיעור לימוד בספרי יראים ומוסר ויתחיל מס' ראשית חכמה'. וכן כתב בצוואתו הקדושה: 'ראשון לכל ספרי מוסר תלמודו ספר חמדת הימים ואחר סיום ספר זה תתחילו ספר ראשית חכמה⁷'.

יקרת ספר 'ראשית חכמה' אצל צדיקי החסידות:

ראשוני צדיקי החסידות העלו על נס וחזרו והדגישו את החשיבות להגות בספר 'ראשית חכמה'⁸. כך הדגיש מרן רבי אהרן הגדול מקארלין מגדולי תלמידי המגיד ממעזריטש ב'סדר היום' שערך לחסידים: 'זוהר שילמוד בכל יום משניות לתקן מה שפגם בנשמתו. וגם יהי בקי בתנ"ך. וגם ללמוד בכל מה דאפשר רק שיהי' לשמה. וגם ילמוד ספרי מוסר כסדר בכל

ודבריהם נתחזקו בדברי הגאון הקדוש החיד"א שכתב בספרו שם הגדולים במערכת ספרים בערכו: 'ראשית חכמה הוא ספר קדוש וגורא המפורסם בכל ישראל... ואשרי אדם שילמוד בו כל יום ויעשה קבוע שיעור אחד, ודאי יתנוצץ בו קדושה וטהרה... והמגיד אמר למרן ז"ל שכל יום ילמוד מוסר, וכתב מהר"ח הכהן [הוא המקובל רבי חיים הכהן בעל 'טור ברקת' תלמיד הקדוש רבי חיים ויטאל] שעתה שזכינו לספר הקדוש ראשית חכמה בו יהגה תדיר'. והגאון החיד"א בספרו 'לב דוד' בפרק ז כותב: ואני שמעתי מגדולי ישראל יושבי כסאות למשפט ועוסקים בהיות דאביי ורבא להבין ולהורות, שהיה להם עת קבוע ללמוד בספר הקדוש ראשית חכמה, אשריהם הצדיקים כי הגם שהיו עוסקים בתורה בכל כחם יוסיפו להתקדש בלימוד הספר הקדוש הנזכר, המקדש האדם ודבריו חיים למאד נפש, וכה יעשו הרוצים לעבוד עבודת ה', לקבוע לימודם בספר הקדוש האמור לעתים'.

ובספרו 'מורה באצבע' [סימן א אות יז] כותב הגאון החיד"א: 'ילמוד ספרי מוסר תדיר, אשרי מי שיקבע לימוד בספר הקדוש ראשית חכמה, ומשם יכיר פחיתות מעשיו ותוקף חיובו, ויום יום יתבונן בעניניו'. וכך גם כתב המקובל האלקי רבי אליעזר רוקח מאמשרדס בהסכמתו לספר ראשית חכמה שנרפס שם בשנת תצ"ז: 'ידוע שספר הקדוש ראשית חכמה כולו יראה ה' יראה פנימית העיקרית, ואשר האיש שמרגיל את עצמו בזה הספר שהוא ראש וראשון לכל ספרי המוסר והיראה'.

נראה כי רשימת ספרי המוסר והיראה כללו: 'חובת הלבבות' - לרבנו בחיי אבן פקודה, 'שערי תשובה' - לרבינו יונה מגרונד, 'אורחות צדיקים' - מחברו אינו ידוע. 'מנורת המאור' - לרבי יצחק אבוביה, ספר 'חרדים' - לרבי אליעזר אזכרי. 'שני לוחות הברית' - לרבי ישעיה הלוי הורביץ, = 'השל"ה הקדוש', שבט מוסר - לרבי אליהו מאיזמיר.

3 כמפורט בהמשך המאמר.

4 בהקדמה על שו"ע או"ח, אגרת הראשונה ד"ה ועל השנית.

5 'על יחסו האוהד של הפרי מגדים לחסידות ראה הערת הרב יהושע מונדשיין במאמר 'ההלכה וספרותה בחסידות חב"ד'. 'בטאון חב"ד' גליון 11: 'קא מכרזי ברקיע הלכה כפרי מגדים' - רח"מ פערלאווי לקוטי ספורים, כפר חב"ד תשכ"ו ע' עב (בשם אדמוה"ז [בכה"ת]). הררי"א מקאמארא, עצי ערן (על המשניות) [לכוב] 1861, הקדמה ע' [6] ד"ה חסדי ה' (בשם הרה"ק ר"מ מזלוטשוב). וראה עוד למדת התקבלותו אצל החסידים אצל: הרר"ש משינאוי, רמתים צופים (על התנוד"א) וואראש תרמ"ב, א, ע' 168; ב, ע' 40; ר"י (בערגער), שמחת ישראל, פיעטריקוב תרס"ח, ע' 123; בהסכמת הגאון רש"ז עהרנרייך משאמוליא לשו"ת הפמ"ג.

6 בכך מצטרף הרא"ז מהורודנה לצדיקי הדור תלמידי המגיד ממעזריטש שהזהירו את החסידים שילמדו בספר קדוש זה, ומצטרף בזה יחד עם חברו מרן רבי אהרן הגדול מקרלין המזהיר בהנהגותיו על הלימוד בספר 'ראשית חכמה' ראה מאמרי על קשריו של הגאון רבי אלכסנדר מהורודנה עם מרן הרא"ה הגדול מקארלין, כתבים עמ' 335 ואילך, 754-766. 864.

7 על צוואתו של הגאון רבי אלכסנדר מהורודנה ראה 'כתבים' עמ' 758 ואילך.

8 יריעה שלימה של דברי ראשוני הצדיקים החסידים בשבח ראשית חכמה מובאים בהקדמה לספר ראשית חכמה השלם שבמהדורה הנפלאה [ירושלים, תש"ם] של הרב חיים יוסף וולדמן אותה ערך ואסף ממקורות רבים הרב יצחק יודלוב.

יום. ובפרט ספר [הקדוש ראשית חכמה⁹] הק' ר"ח. ומניה לא תזוע. ולחזור ג"פ ולא יעבור.¹⁰ וגם חזר על כך במכתבו הקדוש: 'ואם יש לך ספר ר"ח [ראשית חכמה]. מיניה לא תזוע ותקיים כל הכתוב בו. אך לא הסיגופים ותעניות הכתובים בו. ואז טוב לך סלה'.¹¹

בנו מרן הרה"ק רבי אשר הגדול מסטאלין מציין בהנהגותיו: 'יזהר ללמוד קודם השינה ראשית חכמה הגם עמוד אחד רק ישנה וישלש ויזכור. והעיקר שילמוד לעשות ולקיים¹² כי הלומד ואינו מקיים מוטב לו כו'.¹³

הרה"ק רבי אורי השרף מסטרעליסק תלמידו של מרן רבי שלמה מקארלין 'ציוה ללמוד בכל יום בספר ראשית חכמה, ולא יגרע יום אחד עכ"פ איזה שורות כאומר תהלים שאין גרעון, ואמר: שאם נזהר בזה ימצא בראשית חכמה פלאי פלאות לתיקון הנפש בדבריו'.¹⁴

במנהגי מרן אדמו"ר הזקן בעל הבית אהרן מובא¹⁵: 'לאחר מעריב היה רבינו לומד משנה וגמרא עם מפרשים ופוסקים, ובשעה י"א בלילה היה סועד סעודת הלילה ג"כ עם המסובין, ובתוך הסעודה למד עין יעקב ועוד ספרי אגדה, ואחר ברכת המזון למד בספר ראשית חכמה, וקרא קריאת שמע של האר"י ז"ל'.

תלמידי מרן המגיד ממעזריטש זרזו להגות בספר 'ראשית חכמה'. הרה"ק רבי אלימלך מליזענסק כותב: ויעסוק באימה וביראה באיזה ספר מוסר בכל יום, בראשית חכמה ושל"ה וחובת הלבבות'.¹⁶

הרה"ק רבי מנחם מענדל מויטעפסק כותב לחסידים ברייסיין: 'וזההר ללמוד ספרי מוסר בכל יום ובפרט ספר הקדוש ראשית חכמה, מיניה לא תזוע להתבונן המוסר ולחזור ב' פעמים¹⁷ לזכרון'.¹⁸ הרה"ק רבי אברהם מקאליסק זצ"ל כותב באגרת קודש לחסידים: 'והעיקר שיהיה להם עת קבוע בכל יום ללמוד ספרי מוסר כמו ראשית חכמה וספר הישר לר"ת, וס' חרדים¹⁹,

9 ספה"ק בית אהרן, דף א' ע"א הוצאה רביעית עם תקונים ומ"מ בהוצאת כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א, ירושלים תשס"ו.

10 ספה"ק בית אהרן בתחילתו באזהרה סי' י': 'אזהרות הקדוש אשר נמצא בכתב ישן נושן אזהרות של הרב הגדול החסיד המקובל האמיתי, נ"י ע"ה פ"ה מרנא ורבנא הרב ר' אהרן קארלינער זצ"ל'.

11 ספה"ק בית אהרן דף קמ"ז ע"א. על מדת ה'יראה' שעסק בו מרן הר"א הגדול מקרלין, ראה מאמר: 'שלושת אבות חסידות קרלין סטולין בשלושת יסודות החסידות', הדרך, הנקודה והתנועה', קובץ באו"י גל' רלד עמ' קפג.

12 אצל בנו מרן אדמו"ר הזקן באו: שני אברכים יראי השם ישבו בצוותא ולמדו בספר ראשית חכמה, כשהגיעו לעניין המדבר מעונשי הגיהנום, נחרד אחד מהם ונפלו פניו מיראת העונש הצפוי לו, ונכנס לרבינו לתנות לפניו על כאבו הגדול, וכראות רבינו את גודל שברון לבבו, חיוק אותו ואמר אליו: וואס מיינסטו אין הימל פיהרט מען מיט אכזריות! לא כן הוא, אב הרחמים הוא ירחם, ויצא מרבינו בגודל התחזקות ותחי נפשו.

והנה חברו בשמעו את דבריו שחיוק אותו רבינו, נכנס גם הוא לשמוע מפי רבינו, והתאונן על צערו מגודל העונשים שעליו לקבל, אך אמנם רבינו ראה עליו שאין תוכו כבדו, ואין דאגתו רצויה, ענה לו ברצינות: און דוא מיינסט טאקע אז אלעס שטייט שוין! הלא נישט מער וואס מידארף איבער קומען, ויצא נרעש ונפחד, כי כל תכלית האדם הוא רק ריאת שמים. פרי ישע אהרן, עמ' רפ"ה, בשם הרה"ח ר' חיים אשר לדרמן מפי הגה"ח רבי חיים מענדל ז"ל.

13 שם ע"ב, בסעיף י"ז.

14 אמרי קדש השלם, דף כ"א ע"א, אות יט. עשר צחצחות, עמוד מ.

15 בקונטרס מנהגי 'בית אהרן' פיעטקוב תרפ"ב.

16 'הנהגות ואזהרות' הנהגות אדם'.

17 ייתכן והוא מרמז בדבריו הקדושים על מאמר רבי חייא (ברכות י"ח ע"א): "אם קרית לא שנית אם שנית לא שלשת אם שלשת לא פירשו לך" וכתב רש"י שם לא שנית לא חזרת עליו פעם שנית כדי שתתבונן בו".

18 לקוטי אמרים ח"א דף כ"ו ע"א.

19 מחברו המקובל האלקי רבי אלעזר בן משה אזכרי יליד צפת. מפורסם בעיקר בשל הפיוט ידיד נפש וחבורו ספר חרדים, שמו של הספר "חרדים" ניתן לו על ידי מחברו, על שם היראה הגדולה והחזרה הנצרכים לקיום המצוות. רבותיו

ובפרט בספר זוהר הקדוש, ויזהר כ"א ללמוד אותם בשעה שיש לו מעט התעוררות היראה והאמונה מעצמו, ובודאי כשילמוד בעת ההיא ימצא לו השי"ת כפל כפלים לתושיה...²⁰.

וזה מה שכתב הרה"ק הרבי ר' חייקא מהמדורא באזהרות הק': 'מי שחננו האל בשכלו שכל אמיתי יראה בעין שכלו בספרי הקדושים, הראש לכל הספרים הוא הזוהר הקדוש, וספר ראשית חכמה אשר חיבר איש צדיק וקדוש, אשר כל רואה בו יראה שהקדוש ברוך הוא משתעשע עמו בגן עדן, כי בודאי דבריו דברי רוח הקודש ושרתה עליו שכינה, והרואה שם יראה שכדברינו וכמעשינו כן הוא'²¹.

הרה"ק רבי מנחם נחום מטשערנוביל כתב²²: 'בכל יום ויום תלמודו ספרי הקדמונים כגון חובת הלבבות ראשית חכמה...'. וב'הנהגות ישרות' של הרה"ק הנ"ל כתב²³: 'ילמוד בכל ספרי מוסר כגון ראשית חכמה, כי הוא מלא וגדוש בחכמה וביראה ובמדות המשובחות'.

הרה"ק רבי שניאור זלמן מלאדי בעל התניא כתב²⁴: 'קודם התפלה יהי' למודו בראשית חכמה שער התשובה וסוף שער היראה וסוף שער הקדושה... ונכון יהיה לבו בטוח בה, כי אם כה יעשה וירגיל עצמו זמן מה, יתהפך לבריה חדשה וה' יהיה בעזרו'. בעת שנדפס התניא בפעם הראשונה בשנת תקנ"ו, צוה המחבר הרה"ק: 'כל מי שלא ילמוד ספר ראשית חכמה לא ילמוד גם את ספר התניא'²⁵.

תורה לשמה – דבקות:

בעוד שב'ראשית חכמה' ה'תורה לשמה' הוא הלימוד המביא לידי יראה ומעשה, ראו צדיקי החסידות והוסיפו נדבך נוסף על יסוד זה השולל את הלימוד רק לשם ידיעת התורה, והוא כי התכלית העליונה שאליה הלימוד צריך להביא היא ה'דבקות' בבורא.

יסוד מוסד זה שעסק 'תורה לשמה' משמעו התקשרות ודבקות בבורא, נמסר מדור דור, בקרב אבות החסידות ותלמידיהם:

'ובזה הענין אמר הקדוש מו"ה מנחם מענדל [מפרמישלאן] ז"ל ושמעתי זה מפיו הקדוש זכותו יגן עלינו שאמר לי בשם הבעש"ט ז"ל כי זה פ' המשנה (אבות ו, א) הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה ור"ל תורה לשמה נקרא כמש"ל בדבקות הבורא ית"ש ואז הוא זוכה'²⁶.

המקובלים היו רבי יוסף סאגיס ורבי יוסף אשכנזי. נסמך לרבנות על ידי רבי יעקב בירב. למד בישיבת הרמ"ק. נמנה עם ענקי הרוח שהסתופפו באותה תקופה בצפת, ובהם האר"י הקדוש, הרמ"ק, הרדב"ז, מרן 'בית יוסף', רבי חיים ויטל, רבי שלמה אלקבץ, רבי ישראל נג'ארה ועוד.

20 יסוד המעלה, מכתב ט'.

21 חיים וחסד, ירושלים תש"ל, דף ע"ז ע"א.

22 ספר דרכי חיים לר' חיים ישעיה הכהן, פרק יח עמ' 40 אות ו'.

23 ספר ברכת חיים להנ"ל דף ד' אות יא.

24 אגרות-קודש, בעל התניא והשו"ע, אגרת יט.

25 הרה"ק רבי שניאור זלמן מקאפוטט בעל 'מגן אבות' בשם זקנו הרב בעל התניא, מגדל עז, עמ' תיט. והגאון החסיד המקובל האלקי רשכבה"ג ר' אלעזר רוקח מקארקאק ואמשטרדאם זצ"ל, כתב בהסכמה שלו להדפסת הספר ראשית חכמה: וידוע שספר הקדוש ראשית חכמה כולו יראת ה', יראה פנימית העיקרית, ואשרי האיש שמרגיל את עצמו בזה הספר שהוא ראש וראשון לכל ספרי המוסר והיראה.

26 הרה"ק רבי משולם פייביש מז'ברז', יושר דברי אמת, קונטרס ראשון יט. וראה ב'דגל מחנה אפרים' (פרשת ויצא, ד"ה

כדברים האלו מביא גם תלמיד מרן הבעש"ט – הרה"ק רבי מאיר מרגליות מלכוב²⁷, בשמו של רבו הבעש"ט הק':

יחשוב קודם הלימוד במחשבה נכונה וזכה, שמכין את עצמו ללמוד לשמה בלי שום כוונה זרה, וכאשר הזהירו אותי לזה מורי הגדולים בתורה ובחסידות, ובתוכם ידידי הרב החסיד מופת הדור מורנו הרב רבי ישראל בעל שם טוב זצללה"ה כוונה רצויה בלמוד לשמה לדבק את עצמו בקדושה וטהרה עם האותיות בכוח ופועל בדבור ובמחשבה... וכשזכה להבין ולהתדבק בהאותיות קדושים, יוכל להבין מתוך האותיות ממש אפילו עתידות, ולכן נקראת התורה 'מאירת עינים'²⁸ שמאירה עיני המתדבק בהם בקדושה ובטהרה כמו האותיות של אורים ותומים, ומילדותי מיום שהכרתי בדבקות האהבה עם מורי הרב מורנו הרב רבי ישראל תהא נשמתו צרורה בצרור החיים הנ"ל, ידעתי נאמנה שזה היו הנהגותיו בקדושה ובטהרה ברוב חסידות ופרישות וחכמתו, צדיק באמונתו יחיה, דמטמרינ גלין לה, כבוד ה' הסתר דבר'.

ענין זה מובא גם בספה"ק בית אהרן משמו של מרן אדמו"ר רבי שלמה מקארלין זיע"א:

'בשם האדמו"ר רש"ק זי"ע זצ"ל. למה נקרא [שמה] גמרא שהוא ל' גומר"א דאשא. כי בשעה שאדם לומד התורה לשמה בוער [לבן] להש"י למסור נפשו בשבילו ותאב לתפלה. ע"כ קודם הלימוד יעשה חשבון בעצמו לפני מי הוא לומד. לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ולייחד הלימוד למי שאמר והיה העולם. ואחר הלימוד יעשה חשבון בעצמו ויסתכל במדותיו וישכור לכו על זה. וע"ז אמר דהמע"ה לב נשבר ונדכה אלקים לא תבוזה. אבל יש ב"א שיושב בכרס מלא ללמוד בלא חשבון ואחר הלימוד מתגאה לומר אני לומד הדק היטב וחושב בלבו למי יחפון המלך יותר ממני. וע"ז הדרך איתא בגמרא כל המתגאה וכו'. ובמה נחשב הלימוד [כזה] לפני הש"י. אין התורה ניתנה אלא ללמוד ולעשות. ומה הוא מתפלל בכל יום באהבה רבה ומתחנן לפני הקב"ה בפיו ואומר אבינו אב הרחמן המרחם רחם עלינו וכו' ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים. ואחר התפלה עושה בהיפוך ונמצא הוא שקר גמור. [ואין ראוי לדבר אתו עמו] וע"ז אמר דהמע"ה אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד וגו': [ע"כ]²⁹.

או יאמר (ישא) שם כתב שהעוסק בתורה לשמה זוכה להשיג שיחת עופות ודקלים ושיחת מלאכי השרת, והוא מרומז במאמרם (אבות פ"ו מ"א) 'זוכה לדברים הרבה', היינו שזוכה להשיג 'דיבורים' הרבה משאר נבראים.

27 בספרו סוד יכין וכו', פרק ב, ד"ה ואף שחז"ל אמרו.

28 'פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים' תהלים יט ט.

29 בית אהרן, דף ה' ע"א. ההוספות בסוגריים מרובעות הם מכ"י שנדפסו בספה"ק בית אהרן תשס"ז מהדורת כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א. 'הרב הצדיק הקדוש מוהר"ר שלמה זצוק"ל אמר כל הדברים יגיע"ם, היינו שנוגעים זה בזה לכך לא יוכל איש לדבר, ואימתי כשהדיבורים אינם טובים, אבל כשהם טובים אינם מבלבלים כלל, וזהו הפירוש כל הלימוד תורה לשמה כפי שדברנו לשם ה', אזי זוכה לדברים הרבה, היינו שיוכל לדבר לפני הקב"ה ואינו מבלבל אותו שום דבר'. (בית אהרן, פרק אבות, פרק ששי, דף צט ע"ב).

עד כמה מאס הרש"ק בתורה שנלמדה שלא לשמה, אפשר ללמוד מתוך הסיפורים הקשורים למרן הרש"ק והליכתו בדרכי החסידים לאחר שבמשך שנים שימש כראש ישיבה: 'אחד מהמתנגדים בא אליו [אל מרן הרש"ק] ואמר דברי חידושים על תלמידיו הקדושים וזלזל בכבודם, ואחר כך אמר: אז איהר ווילט וועל איך איין דער מאנען איין חילוק, [אם הנכם רוצים, - אזכיר את החילוק] שאמר בנעוריו בעת שהיה ראש ישיבה, ואמר עליו רבינו הרש"ק זצ"ל, יש בוטה וכו' (משלי, פרק י"ב, פסוק י"ח): 'יש בוסה קמך קרות קרב, וילשון חקמים מרפא'. מען דארף זאך נעמען צוריק צוא דיא תעניתים וסיגופים מיט די הפסקות'. ברכת אהרן, עמ' יב. ראה דברי אהרן עמ' יח, בכתבי הראש"ה הגדול מסטולין: 'כשהזכיר לו [נראה כי הכוונה למרן הרש"ק] החילוק, גלייך וויא ער האט מיר איבער גישינטין מיט א מעסער, הכל

בספר 'בעל שם טוב' על התורה (פרשת ואתחנן נד): 'אומרים צדיקי קארלין בשם הבעל שם טוב זכותו יגן עלינו, שעיקר למוד תורה לשמה היא ללמוד ממנה מדה טובה'. וכ"ה ברשימות הרה"ק רבי ירחמיאל משה מקוזניץ זיע"א: "כ"ק א"ח צוק"ל אמר כמדומה בשם הבעש"ט, דער עיקר פון לערינען מיזאל זיך ארויס נעמען א מדה טובה דערפון".

הרה"ק רבי שניאור זלמן מלאדי כותב גם הוא בספר התניא³⁰: 'לשמה היינו כדי לקשר נפשו לה' על ידי השגת התורה איש כפי שכלו'.

גם בדברי מרן המגיד ממעזריטש מוזכר כי לימוד תורה לשמה, עניינו הוא להיות דבוק בה' יתברך: 'ואני שמעתי מפה ק"ק האלהי ר' דוב בער ז"ל, באותה שבת שהייתי שובת אצלו בחיים חיותו, ששאלוהו איזה מדרש, שאמר שם במדרש (ויקרא רבה פרשה כ"ז סימן א') משל של תלמיד חכם למה הדבר דומה לזוג של זהב וענביל של מרגליות וכו', ואמר כי מי שעוסק בתורה לשמה, ר"ל להיות דבוק בהשי"ת...'³¹

רבותינו הקדושים מסטולין-קרלין שזרזו ללמוד תורה לשמה³², ציינו בהדגשה בדברי תורתם כי ה'לימוד לשמה' קשור בדבקות בה'. וכך אמר מרן אדמוה"ז בעל ה'בית אהרן' מקרלין בענין של 'תורה לשמה'³³:

'ורוח אלקים מרחפת על פני המי"ם. אין מים אלא תורה. כי כל בר ישראל הלומד תורה לשמה מרחף עליו הרוח אלקים'... דיבר בזה הרבה. וסיים... אין מים אלא תורה. כי כל בר ישראל הלומד תורה לשמה מרחף עליו הרוח אלקים. ויאמר אלקים יהי אור שיאיר לו. ויהי אור. ונעשה לו אור'.

יכול אני לתקן רק החילוק'.

'אודות הרה"ק רבי שלמה מקארלין שהיה ראש ישיבה גדולה לפני התקרבותו אל הרה"ק המגיד הגדול [ממעזריטש] ע"י הרה"ק רבי אהרן הגדול [מקארלין] זי"ע, ואח"כ התענה תעניתים והתפלל להשי"ת שישכח את כל התורה שלמד מקודם, כי הייתה בעיניו הק' בבחינת תורה שלא לשמה'. אמרות טהורות, הרה"ק רבי חי יצחק מרחמסטריווקא פרי יקרא, עמ' נב.

30 פרק ה.

31 יושר דברי אמת, שם קונטרס ראשון י'. 'הרה"ק ר' פייביש'ל מזבאריזא זצ"ל כתב על זה מה שמוכא בכתבים של רבינו הרבי ר' בער המגיד הגדול ממעזריטש זצ"ל, פירוש על פסוק: אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים, כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים (קהלת ה א), שבספר ראשית חכמה בשער הקדושה (פרק י) דוחק את עצמו לפרש הפסוק מה שאמר על כן יהיו דבריך מעטים, עיי"ש, והוא ז"ל כתב לפי דרכו והלוכו בקדושה, כי באמת מי שדבוק בהשי"ת כראוי על ידי שהוא מאמין שהשי"ת מלא כל הארץ כבודו, ר"ל שתמיד חושב בזה לא יפסיק מזה רגע אחד, כמו שנצטוונו, כמו שכתבתי לעיל (סימן יב) בשם הרמב"ם וספר חרדים, ועי"ז יש לו דחילו ורחימו ודביקות הבורא ית', אזי באמת יכול לדבר בדברים הרבה, כיון שהוא דבוק הרבה היטב בקדושה יכול להעלות דברי חול לקדושה'.

על התענוג של לימוד התורה שהיא חלק מלימוד 'תורה לשמה'. כותב הרה"ק רבי אברהם מסוכטשוב בהקדמתו לספר 'אגלי טל': 'ומי דברי בו, זכור אזכור מה ששמעתי קצת בני אדם טועין מדרך השכל בעניין לימוד תורתנו הקדושה, ואמרו כי הלומד ומחדש חידושים ושמן ומתענג בלימודו, אין זה לימוד התורה כל-כך לשמה - כמו אם היה לומד בפשיטות שאין לו מהלימוד שום תענוג והוא רק לשם מצוה, אבל הלומד ומתענג בלימודו הרי מתענג בלימודו גם הנאת עצמו. ובאמת זה טעות מפורסם. ואדרבא, כי זה היא עיקר מצוות לימוד התורה, להיות שש ושמן ומתענג בלימודו, ואז דברי תורה נבלעין בדמו. ומאחר שנהנה מדברי תורה - הוא נעשה דבוק לתורה'.

32 מרן רבי אהרן הגדול מקארלין כותב בסדר היום (בית אהרן דף קמ"ז ע"א): "זהו שילמוד בכל יום... בכל מה דאפשר רק שיהי' לשמה".

33 ספה"ק בית אהרן, כ"ב ע"ב.

ופעם אמר מרן אדמו"ר הזקן זיע"א:

ז'ר' מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה היינו שם ה' כי ידוע שעוה"ז נברא בה"א. וזהו כל העוסק בתורה לשמ"ה היינו שמייחד כל העולמות למעלה. זוכה עושה ז"ך וצלול לדברי הרבה. וזהו הפי' יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ היינו שכל מה שהוא עושה בצרכי העולם אכילה ושתייה ומו"מ מייחד הכל להתורה. זהו הבחי' טוב תורה עם דרך-ארץ, שמייחד הדרך-ארץ כנ"ל להתורה. שיגיעת שניהם משכחת עון. יגיע"ת הוא ל' נגיעה. כשנוגעים ומעורבים זה בזה ד"א עם התורה משכחת עון. והראיה כי בהתורה נכלל ג"כ כל דבר כי עיקר התורה מדבר מחרישה וזריעה ומו"מ ואכילה ושתייה והכל עפ"י פשוט. ובאמת יש בכל דבר ודבר סודות התורה³⁴.

מחויב כל אדם לראות שיהיה כל דבר שעושה בעוה"ז הן אכילה ושתייה להעלות הכל להקב"ה. ומי שעושה בשביל רוחניות ומעלה מכל דבר הנ"ך בוודאי מה טוב. רק עפ"י פשוט צריך לראות שיעשה הכל ע"פ התורה. ועוד זוכה לדברים הרבה שיוכל לדבר דיבורים לפני השי"ת ללמוד תורה ולהתפלל³⁵.

משבאנו לידי הבדלה בין הגדרת ה'לשמה' של מתנגדי החסידות לבין ה'לשמה' של צדיקי החסידות – לימוד המביא לידי דביקות ו'דברים הרבה', נתוספת הבנה בסיפור הנודע שעבר מדור לדור אודות התקרבותו של הרה"ק רבי חייקא מאמדור זצ"ל לחבורת הצדיקים תלמידי המגיד ממעזריטש. וכך מסופר³⁶: "המגיד הק' [ממעזריטש] אמר להר"א הגדול ז"ל: 'אין ליטע איז דא איין אנגעגאסענע מנורה, נאר מען דארף איר נאר אנצינדין' [בליטא ישנה מנורה יצוקה בשמן, אלא שצריך רק להדליק אותה].

"ונסע לליטע ופגש את הרבי ר' חיים חייקע ז"ל, ושאל אותו: 'וואס טוהט א יונגער מאן?' [מה עושה אברך?]. ואמר לו שלומד תורה לשמה. ושאל אותו שוב: 'אם כן, איפה ה'דברים הרבה' שזוכה בהן הלומד לשמה?', והתחיל לבכות מדבריו, ושאל אותו אם כן מה יש לו לעשות, ואמר לו שישע להמגיד הקדוש, וכן עשה".

שיח זה בין הר"א הגדול לבין הרה"ק ר"ח מלמד על ההבנה הקדומה של 'תורה לשמה' בה דבק רבי חייקא זצ"ל טרם התקרבו לחסידות, ומנגד, על הבנת הצדיקים תלמידי המגיד ממעזריטש זיע"א את התורה לשמה המביאה לידי 'דברים הרבה' ודבקות בה'.

הדגש של הכוונה לשמה היא בעשייה:

לימוד תורה של חסידים על מנת לקיים בלימוד תורה לשמה, מגדיר את הלימוד 'לשמה' כדי לקיים את התורה. שהלימוד נעשה 'לשמה' על מנת לקיים את התורה בחיי המעשה, והלימוד בא לידי מעשה בפועל על ידי הלומד. רק באופן זה הלימוד הוא 'תורה לשמה'. הבנה זו הובאה בספר חסידים³⁷: "אם חשב אדם ללמוד לשמה, כיצד? יחשוב בלבו כשילמוד כל מה שאלמוד אקיים!"

34 שם צ"ט ע"ב.

35 שם, שם.

36 כתבי החסיד רבי מאיר בערנשטיין ז"ל הי"ד.

37 סימן תתקמד.

אלא שעם ירידת הדורות, החלו הצדיקים להדגיש בעיקר את ה'מעשה' דהיינו הלימוד עצמו, שבכוחו להביא ללומדים 'ללא לשמה' את הכוונה של 'תורה לשמה'. וכך מביא מרן ה'בית אהרן' את דברי ספר 'החינוך': "והיה מצוה אדומור" ז"ל לאנ"ש לרשום הדברים האלו המועתקים מתשובת הרדב"ז ומספר החינוך הנ"ל לחקקם על לוח לבם. ואמר כי המה כללים גדולים לכל עניני חסידות"³⁸:

"ז"ל ספר החינוך שם. ועתה בני בינה ושמעה זאת והטה אזניך ושמע אלמדך להועיל בתורה ובמצות. דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם אם טוב ואם רע. ואפי' רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצות ואפילו שלא לש"ש. מיד יטה אל הטוב. ומתוך שלא לשמה בא לשמה. ובכח מעשיו יסיר היצה"ר. כי אחרי הפעולות נמשכות הלבבות'.

על דרך זה אמר מרן אדמו"ר זיע"א לחברי החבורה הק':

'און אזוי ביי דעם לערנען. ס'איז דאך באוואוסט דער אור החיים³⁹ הק' אויף "אם בחוקתי תלכו"⁴⁰ אז ס'איז פאראן דריי מדרגות אין לערנען, לקנטר, און להתכבד, און לשמה. לקנטר איז דאך "נוח לו"... און להתכבד טויג אויך ניט, אויף דעם שטייט אם בחוקתי תלכו צו ממעט זיין די צוויי דרכים. "תורה מגני ומצלי" – מיינט מען נאר תורה לשמה, תורה לשמה איז זייער הויך, מ'האלט ניט דערכיי,

38 שם, קמ"ו ע"ב.

39 הנהיגו רבוה"ק ללמוד בספר אור החיים הק' בליל שישי. הרה"ק הרי"מ מקאזניץ נכדו חורגו של מרן אדמו"ר הזקן רושם ברשימותיו: "אור ליום ו' עש"פ א בלילה בחדרו הקדוש, קודם שהלכתי לישון אמר לי בזה"ל: זאלסט לערינען אור החיים". מרן אדמו"ר זיע"א אמר בענין למוד אוה"ח הק' זה מסוגל לנפש כמו הלמוד בזה"ק, אין אור החיים איז דא אלעס, לומדות און חסידות, ס'איז א סגולה צו אמונה (כתבי קודש). ובפעם אחרת אמר: "אור החיים" דאנערשטיק ביינאכט, חוץ וואס דאס הויבט יעדן איינעם אויף, איז דאס א "הכנה" צום שבת, דאס איז א סגולה, דאס הויבט יעדן איינעם אויף אין רוחניות, לפי הדרגתו. יצוין כי הגרסה "א" תלמידו מביא בספרו שם הגדולים מערכת ספרים בערך הספר 'אור החיים' (אות נד): "ושמענו, כי עתה בפולניא הם מחשיכים אותו הרבה ונדפס עוד שני פעמים. ונתעורר זה על ידי שהרב החסיד קדוש מהר"ר בעל שם טוב, הגיד גדולת נשמת מהר"ח הנוכח".

40 וזה לשונו הקדוש של האור החיים הקדוש בספרו: 'ואומרו ואת מצותי תשמרו, יתבאר על דרך מה שאמרו במסכת שבת (דף לא:): "מכריז ר' נאי: חבל על מאן דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עבד", שעיקר עסק התורה צריך שיהיה לשמור ולעשות, והוא אומרו: אם בחקתי וגו' שהוא עסק התורה, תנאי הוא הדבר: ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם; ואמר ואת מצותי – יתבאר על דרך אומרים בגמרא (ברכות דף יז:): "הלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא", והקשו בתוספות עם אותה שאמרו "לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה", ותרצו כי הם ב' אופנים שלא לשמה: אחד לקנטר, ואחד להתכבד: לקנטר – נוח לו שלא נברא, להתכבד – יעסוק, שמתוך וכו'. והוא מאמר ה': אם בחקתי תלכו – ותנאי הוא הדבר: ואת מצותי שבה ב' מצות הצריכין בלימודה, שלא ילמדו לא לקנטר ולא להתכבד, אז תשמרו ועשיתם אותם – מבטיח הכתוב שהגם שתבא עבירה לידו יהיה ניצול ממנה, וכאומרים (סוטה דף כא:): תורה מגינת ומציל מיצר הרע, וכמו שאמרו במסכת עבודה זרה (דף יז). באותה מעשה של ר' חנינא ור' יונתן שחלפו אפיתחא דזונות וכו', דכתיב (משלי, ב): "מזימה תשמור עליך" וגו', ודקדק לומר ועשיתם – על דרך אומרים ז"ל (קידושין דף לט:): ישוב אדם ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה, והעמידה כשבאה עבירה לידו וניצול ממנה, הגם שאינה אלא שמירה – מעלה עליו הכתוב כאילו עשה מעשה מצות:

והגם שדרש רבא (פסחים דף נ:): בפסוק "כי גדול עד שמים חסדך" – זה הלומד שלא לשמה אלא להתכבד, הטעם לא שיש רצון הבורא בלימוד זה אלא לתכלית היוצא ממנו שיבא ללמוד לשמה, ותורה זו אין בסגולתה להציל מיצר הרע בבא עבירה לידו, ובוה יש לתרץ מה שהקשו שם בסוטה לרבי יוסף, שאמר: "תורה בין בעינא דעסיק בה בין בעינא דלא עסיק בה מגנא ומציל; אלא מעתה, דואג ואחיתופל מי לא עסקו בתורה? ! אמאי לא אגינא עליהו", ע"כ, לדברינו אין קושיא שהם היו לומדים מתחלתם שלא לשמה, ואין כח בתורה כזו להגין עליו מיצר הרע'.

אבער טאן דארפמען, מ'דארף זיך זעצן לערנען אן חשבונות, "מתוך שלא לשמה, וכו'" אבער מ'דארף זעהן אלע מאל ניט אריין צופאלן אין די צוויי תנאים⁴¹.

דרך זו, ולפיה יש לראות בלימוד שאינו מתוך כוונה שלמה, מסד והכנה הכרחית לבניית קומת ה'לשמה', מובאת באר היטב גם בדברי הרה"ק רבי נחום מטשרנוביל ב'מאור עיניים'⁴²:

"ידוע מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים נ א) לעולם ילמוד אדם תורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה ובאמת התכלית הוא לשמה, לכך בני עלייה המה מועטים ואי אפשר לבא תיכף לבחינת לשמה, ולכן אמרו שיעסוק אפילו שלא לשמה שהיא הכנה, עכ"פ שממנה יבא לשמה, והיא כלי והכנה לבחינת לשמה, שאז הוא משכן שהשכינה שורה בד' אמות של הלכה'.

המתנגדים לחסידות החרימו את הספר 'ראשית חכמה':

גדולי המתנגדים לחסידות נמנעו מללמוד את ספר 'ראשית חכמה', והוא מפני דבריו כי לימוד התורה חייב להיות 'לשמה בלבד'. לדעת המתנגדים 'תורה לשמה' יש לה משמעות אחרת, וזאת, כדברי הגאון רבי חיים מוולוז'ין תלמידו של הגר"א מוויילנא.

לשיטתו של הגר"ח, מכיוון ש'תורה לשמה' היא לימוד לשם ידיעת התורה (ולא לשם דביקות), הרי שהתורה פועלת פעולתה גם כאשר הלומד אינו מכוון לשם שמים. וכך מתייחס הגר"ח בספרו 'נפש החיים' לערך של 'תורה לשמה' כפי ביאורו שם⁴³:

'... וכן האדם העוסק בתורת ה' אפילו שלא לשמה, אם כי ודאי שעדיין אינו במדרגה הגבוהה האמיתית, אמנם חלילה וחלילה לבזותו אפילו בלב, ואדרבא כל ישראל

41 כתבי קודש (ח"י סיון תש"ז).

42 מאור עיניים, ליקוטים.

43 היו חסידים שניסו לתרץ ולפרש את דברי 'נפש החיים' בקטעים שבהם הגאון רבי חיים מוולוז'ין שולל את דרכם; כך אנו מוצאים כי בדבריו בספרו בשער ג פרק ט. שבהם הוא שולל דרכם של חסידים להתקשר בתפילה עם רבותיהם, - כתגובה ערך הרה"צ רבי גדליהו אהרן קניג, רבם של חסידי ברסלב בצפת, את הקונטרס 'חיי נפש', צפת תשע"ו, כדי להסביר את דבריו של הגר"ח בנימוק כי אין כוונתו על החסידים בהתקשרות התפילה עם רבם. אך נעלמו ממנו הדיבורים התואמים והמצוטטים נגד החסידים בכתבי המתנגדים בשם רבו של הגר"ח - והמוכאים בשם רבו הגר"א מוויילנא, אשר אתי בכתובים במאמרי 'על התקשרות לצדיק בחילוקי שיטות בחסידות'.

ברוח זו כתב הרב נחום גרינוולד במאמרו 'השפעת ספר-התניא על ספר נפש-החיים' [1], מעיינותיך, גליון 39 טבת תשע"ד, עמ' 22-28. אך הרב דוד רוב הפרך דבריו במאמרו הנפלא 'הנפש החיים והתניא' במעיינותיך גליון 70 עמ' 15-20 טבת תשפ"ג, ובדבריו הוא מבחין ומוכיח כי אמנם דבריו של הגר"ח מוולוז'ין בנפש החיים מתייחסים למושגים והעניינים המופיעים בתניא, אך אינם עומדים תחת השפעת התניא, אלא להיפך, הגר"ח מפרש את המושגים שבתניא בדרך אחרת ובתפיסות שונות לחלוטין.

זאת ועוד, בדברים חריפים יוצא הגר"ח מוולוז'ין נגד חסידי חב"ד, בספרו נפש החיים, שער ג, פרק ג: '... אבל עתה הן ימים רבים ללא מורה. וכל דרך איש ישר בעיניו להלך אחרי נטיית שכלו. וכל יצר מחשבות לב האדם מלא רק לעוף במחשבתו אל כל אשר יענו שכלו. והעולה על כולם. שזה תורת כל האדם ונעשה משל גם בפי כסילים. לאמר הלא בכל מקום וכל דבר הוא אלקות גמור. ועינם ולבם כל הימים להעמיק ולעייין בזה. עד שגם נערים מנוערים ממשכא להו לבייהו לקבוע כל מעשיהם והנהגתם בזה לפי שכלם זה....'.

ראה בספר אמרות טהורות, סיפורי קודש, הרה"ק רבי חי יצחק מרחמסטריווקא, כךך א, תשרי חשון כסליו, ניו יורק תשפ"ד, עמ' רנ: 'שמעתי מהרה"ח ר' משה בטלן ז"ל, כי ביסודו כתב [הרה"ק רבי אברהם מסלונים] את הספר [יסוד העבודה] כמענה לספר נפש החיים, לבאר הרבה נקודות של עיקרי יסודות החסידות שהמתנגדים הרעישו כנגדם, ולהוכיח מקורם בדברי חז"ל הראשונים, הוא אינו מביאו במפורש, אך ישנם כמה קטעים ברמזיה'.

עלומה היא סיבת הסכמתם של מרן אדמו"ר הזקן בעל ה'בית אהרן' והרה"ק רבי נח בנו של הרה"ק מלעכוויטש

מחוייב גם לנהוג בו כבוד... הרי שאפי' האדם אשר עסקו בתורתו יתב' שלא לשמה כראוי, אלא בשביל איזה פניה לגרמי', רק אם אינו לקנטור ח"ו... הקב"ה קובע לו שכר טוב שמגיע לו עושר וכבוד ושלוה בהאי עלמא. וגם לא דיינינן ל' בהוא עלמא על אותה המחשבה והפניה שכיוון בה, וכ"ש אם אינו מכון כלל לשום פניה לגרמי', הגם שאין כוונתו לשמה דווקא, היינו לשם התורה...⁴⁴

דבריו של הגר"ח מוואלוז'ין נגד החסידים באו כנראה כתגובה מול דעות שהיו רווחות אצל החסידים, כדוגמת דבריו הקדושים של הרה"ק החוזה מלובלין שאמר:

'כי חסידות אהבה והוא בכל הנפש... ואינו חושש דוקא בקריאת שמע ותפילה, פירוש, אם מזדמן לו לאחר הזמן, בשביל אהבת הבורא ברוך הוא והוא עוסק בדביקותו או בשבחים, או אם נראה לו שיפעול לפניו ית' נחת רוח יותר אם לא יקרא קריאת שמע ותפלה, הגם שיצר הרע מוכיחו, אינו חושש על שום עונש בשביל אהבת הבורא לפעול רצונו יותר, ובאמת רחמנא ליבא בעי וגדולה עבירה לשמה'.⁴⁵

ונגד דעה זו יוצא הגר"ח מוואלוז'ין בספרו נפש החיים, שער א, פרק כב, בכתבו:

'...ולבל יתחכם האדם הגדול שהשגתו מרובה, לומר אנכי הרוואה סוד טעמי המצות בכוחות ועולמות העליונים, שראוי לי לפי שורש נשמתי או למי ומי לפי שורשו לעבור ח"ו על איזה מצוה, או לדחות שום פרט מפרטי המעשה לעשותה במגרעת או דקדוק אחד מדברי סופרים [או לשנות זמנה ח"ו]... כי תורתנו הקדושה אצולה מלמעלה ראש מעל כל ההשגות, ואיך אפשר שיהא דבר זה מסור להשגת האדם לשנות מהלכתם וסדר זמנם עפ"י רוחב דעתו והשגתו...'

ברוח זו, של ביטול ענין הדביקות בעת לימוד התורה, כתב הגר"ח ב'נפש החיים' בפרק ב שער ד:

'ענין עסק התורה לשמה: האמת הברור, כי לשמה אין פירושו דביקות כמו שסוברים עתה רוב העולם. שהרי אמרו רז"ל במדרש שבקש דוד המלך ע"ה מלפניו יתברך שהעוסק בתהלים יחשב אצלו ית' כאלו היה עוסק בנגעים ואהלות; הרי שהעסק בהלכות הש"ס בעיון ויגיעה הוא ענין יותר נעלה ואהוב לפניו ית' מאמירת תהלים. ואם נאמר שלשמה פירושו דביקות דוקא ורק בזה תלוי כל עיקר ענין עסק התורה – הלא אין דביקות יותר נפלא מאמירת תהלים כראוי כל היום. וגם מי יודע אם הסכים

לספר שחיבר הגאון רבי יחיאל מיכל מנסביו, 'לזכר לישראל', (ווילנא-הוראדנא, תקצ"ד), רבי יחיאל מיכל היה אחד מהתלמידים הראשונים בשיבה שייסד בוולוז'ין הגאון רבי חיים, ונחשב ממיסדי הישיבה בוואלוז'ין, בה למד ולימד במשך שבע שנים. בעת קבלת ההסכמה וההשתתפות בהוצאות הספר, היה אז מרן אדמוה"ז בלעכוויטש, וב'שמות המתנדבים' של 'לעזעוויץ' מופיע: 'הרב המפורסם ר' אהרן בהרב המפו' מהו' אשר מקרלין'. לצד שמו של הרב המפורסם המנוח ר' נח בהרב ר' מרדכי זצ"ל, הוא הרה"ק רבי נח מלעכוויטש שנסתלק ביום ח' תשרי תקצ"ג. (ייתכן ושהותו של מרן אדמוה"ז באותה תקופה בלעכוויטש היתה קשורה בעניין התמנותם כדי למלא את מקומו של הרה"ק רבי נח: של חתנו הרה"ק רבי מרדכי שהיה בנו של הרה"ק רבי משה בער אחיו (מאם) של מרן אדמוה"ז, ושל נכדו הרה"ק רבי שלמה חיים (מקוינב) בנו של הרה"ק רבי אהרן בנו של הרה"ק רבי מרדכי מלעכוויטש וחתנו של מרן הרא"ש הגדול מסטאלין). באותה תקופה נעתר מרן אדמוה"ז לקבל על עצמו את עול הנהגת החסידים שלו שהתייתמו לאחר הסתלקות אביו מרן הרה"ק רבי אשר הגדול מסטאלין שנסתלק בכ"ו תשרי תקפ"ז.

44 נפש החיים פרק ב, דף א.

45 זכרון זאת, פרשת פנחס.

הקב"ה ע"י בזה, כי לא מצינו בדבריהם ז"ל מה תשובה השיבו הוא ית' על שאלתו (וכמו שמצינו ב"ב י"ז א' ואידך ההוא רחמי' הוא דקא בעי). וגם כי היה די לענין הדביקות במסכת אחת או פרק או משנה א' שיעסוק בה כל ימיו בדביקות. ולא כן מצינו לרז"ל שאמרו על ר' יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא משנה הלכות ואגדות כו'. והיינו כי מהעלותו על לבו תמיד כי עדין לא יצא ידי חובת עסק התורה לשמה במה שלמד עד עתה, לזאת היה שוקד כל ימיו להוסיף לקח תמיד מיום ליום ומשעה לשעה.

דבריו אלו של הגר"ח לא הוטבו בעיני הצדיקים, ההולכים לאורו של מרן הבעש"ט הק' זי"ע:

'שמעתי בשם הה"צ [הרה"ק רבי משה צבי מסאווראן] שהיה חביב אצלו למאוד ספר נפש החיים מהגאון ה"ר חיים וואלאזינער ובראותו כי כתבו בס' נ"ל כי רק תורה עיקר יותר מתפלה, לא הוטב בעיניו, והביא בס' הנ"ל ראי' לזה, שדהמע"ה [שדוד המלך עליו השלום] התפלל שיהיו חשובים זמירותיו כעוסק בנגעים ואהלות ומי יודע אם פעל זאת, וראי' לזה לעיין בש"ס דשבת [בבא בתרא יז, שבת נ"ה ע"ב] גבי שבעה שמתו בעטו של נחש ולא שלטה בהם רמה, ויש אומרים אף דוד, שנאמר אף בשרי ישכון לבטח, ות"ק רחמי הוא דקבעי, מוכח מדרז"ל אשר דוד רק התפלל ומי יודע אם פעל. ואמר הה"צ הנ"ל כי דוד מה שהתפלל פעל, והראי' שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות, ואמר חז"ל שכבר כרתם דוד ברוח הקודש, הגם שרק התפלל, עכ"ז פעל, ומה שאמר הת"ק רחמי הוא דבעי, היינו דלזאת לא חשב גם דוד, יען שהיה צריך לבקש רחמים על זה, ולא היה זה ממילא, עכ"ד ודפח"ח.⁴⁶

הרדיפות נגד החסידים הלומדים 'ראשית חכמה':

התנגדותם של גדולי המתנגדים ל'לשמה' של צדיקי החסידות הביאה להתרחקותם מלימוד בספר 'ראשית חכמה', מאחר והדרך העולה מן הספר מובילה לעבודת ה' בדרך החסידות, ועל כן החרמו את הלימוד בו.

על גודל התנגדותם של המתנגדים ללימוד בספר 'ראשית חכמה' – מחד, ועל מסירות נפשם של החסידים להגות בו, יעיד הסיפור הבא המובא בהרחבה בספר 'בית רבי' שנכתב בידי כותב דברי ימי חב"ד הרב אברהם שמואל היילמאן מליעפלי שביריסיין, וכה הם דבריו בענין זה:

'חתנו הב' של רבינו [הרש"ז בעל התניא והשו"ע], הרה"ג החסיד המפורסם ר' אברהם שיינעס זלה"ה משקלאוו בהר"ר צבי ז"ל. אביו הר"ר צ' [ר' צבין] היה מחשובי שקלאוו והי' מהמנגדים הגדולים לרבותינו, וגם בנו הר"ר א' [ר' אברהם] הי' מקודם מהמנגדים, והוא הי' גאון מפולפל וחרیف וחכם גדול, ובעת החרם שהי' גדולי רבני המנגדים מתקבצים בעירות להחרים את רבותינו והנלוים להם, היתה עיר שקלאוו המטרפולין לזה, ורוב האסיפות והמעשים היו שם. ופעם אחת התקבצו לשם הרבה

46 ספר 'שמועות טובות רזין דאורייתא' מאת רבי חיים אברהם דייטשמן, ווארשא תר"נ, דף יא ע"א. [הרה"ק רבי חי יצחק מרחמסטריווקא אמר בשם חותנו הרה"ק רבי יעקב יוסף מסקווירא, כי ראשית הסיפור אינו מדויק. מפי האדמו"ר מסאווראן רבי פישל הגר שליט"א].

רבנים לעשת זר מעשיהם, וביום שעשו התענו ואמרו סליחות, והש"ץ הי' הרה"ג ר"ח⁴⁷ [רבי חיים] מטשעריי⁴⁸ תלמיד הגר"א זלה"ה, והנה ביום שקודם התענית ישבו הרבנים ביחד וחשבו איזה סליחות יאמרו למחר, והרר"א עם שהיה צעיר לימים אך מפני גאונו וחכמתו היה גם הוא בין אנשי האסיפה, ואמר להם שיאמרו הסליחה: אנשי אמנה אבדו כו' פסו גודרי גדר כו' קמי בפרץ אין כו'⁴⁹.

אך התנגדותו לא נמשך זמן הרבה, כי במשך איזה שנים הגיע ריח החסידות גם אליו, כי הוא למד ביחד עם אברך א' גדול בתורה, וראה הרר"א בחבירו שהוא בחיות רב מאד, (בל"א זייער לעבעדיג) תמיד, ושאלו הרר"א הלא אנחנו לומדים תמיד ביחד וממה יש לך חיות רב כזה שאין בי כלל, והשיב לו חבירו, אם היית אתה שומע התיקון חצות של הרה"ג ר' יוסף [הוא הרר"י שהיה נקרא בשם רבי יאסעלע שקלאווער שהיה מחסידי רבינו [הרש"ז]] כמו ששמעתי אני, אז היה גם לך חיות כזה, וכשמעו זאת נשאר בדעתו שילך גם הוא לשמוע, והלכו שניהם ביחד לבית הרר"י הנ"ל בחצות הלילה, ועמדו אצל החלון, ושמעו ה'תיקון חצות' שלו, ונתפעל הרר"א מאד כי מעודו לא ראה ולא שמע כאלה, והבין הדבר לתכליתו כי לא כאשר חשב על החסידים כן הוא, ורק דרך החסידים הוא גבוה מאד נעלה כו'.

וע"כ נתלהב לבו מאד להתחבר לאנ"ש ולנסוע לרבינו [הרש"ז], אך היה ירא לנפשו מבית אביו ובני עירו כו', ע"כ היה מתון בדבר.

ובין כה וכה התחיל ללמוד בס' הקדוש ר"ח [ראשית חכמה], כי רבינו צוה לאנ"ש ללמוד בו ואמר שמי שלא ילמוד ר"ח לא ילמודו עמו ד"ח [דברי אלקים חיים], והמתנגדים משום הרחקה ומיגדר מילתא צוו והזהירו שלא ללמוד בו כי אמרו שזהו התחלה ללימוד החסידות... פעם אחת שכח בבוקר ליקח הר"ח [ראשית חכמה] מתחת הכר, ואביו [רבי צבי] מצא שם את הספר, והבין הנעשה עמו, ולקח מטה עוזו ויכהו מכה בלתי סרה עד ששפך חמתו על העצים שנשבר המטה.... ויכתוב [רבי צבי] מכתב לרבינו [הרש"ז] שיראה לשלוח את בנו [רבי אברהם] לביתו... רבינו [הרש"ז] קרא להר"ר אברהם והראה לו המכתב, ואמר לו שמוכרח הוא לנסוע לבית, והרר"א אמר לרבינו איך זה אסע להם ופן יהרגוני אנשי המקום, אם רק בעבור הר"ח [הספר ראשית חכמה] שברו עלי מטה, א"כ מה יהי' עתה כו'... לא אוכל לנסוע עד שיתנו ת"כ [תקיעת כף] ששום אדם לא יעשה לי מאומה... וכשיכתוב זה הגאון ר' הענך שיק שהוא קבל הת"כ מהם לו אאמין ואסע... אח"כ הלך לגדולי חכמי שקלאו לעמוד בויכוח, והלך תחלה להגאון ר' הענך... והנה הר"ר הענך שהי' מתנהג בתמימות קבל דבריו בכי טוב ונפטר ממנו בכי טוב... וגם בבית אביו [הרב ר' צבי] הונח לו כי הגאון ר' הענך אמר לאביו שלא ירחקו כי לפי דעתו לא סר ח"ו מן הדרך.... וגם עוד בחורים נספחו אליו ובתוכם הרה"ח המפורסם ר' פנחס בן

47 הוא רבי חיים כץ שעמד בראש עליית תלמידי הגר"א לארץ ישראל בשנת תק"ע (מנו"כ בצפת), יחד עם הגאון רבי ישראל משקלוב בעל תקלין חדתין ופאת השלחן.

48 Chereya במחזו ויטבסק.

49 על סליחה זו כותב ר' א, י, ו, רוזנפלד במהדורת הסליחות שלו: 'כמנהג אנגליה ומדינותיה ואירופה המרכזית' 'תשכ"ט, בעמ' שעט, - ומייחס אותה לרב סעדיה גאון.

הגאון ר' העניך (המפורסם בשם ר"פ רייזעס) נסעו לרבינו [הרש"ז] ונתקשרו אליו, והר"ר העניך לא מיחה בבנו ואדרבה כו'... וגם הוא היה אח"כ מאוהבי רבינו (כידוע מהסכמתו על הלכות ת"ת של רבינו שהדפיס בחייו)... ורצה רבינו שיקח את בתו מ' רחל ע"ה, ואמר הוא לרבינו [הרש"ז] שבודאי הוא רוצה בזה אך אעפ"כ רצונו לעשות תחלה שאלה מאביו [הר"ר צבי] על זה (כי היה בטוח שאביו [הר"ר צבי] יסכים על זה וכמו שבאמת כן היה...)".

התנגדותם לחסידות של שני גדולי וחכמי שקלוב הנזכרים בסיפור זה, שבסופו הפכו להיות מאוהביו של הרה"ק רבי שניאור זלמן מלאדי, מתחילה ומתמקדת, לפי סיפורו של ה'בית רבי', בשלילת הספר 'ראשית חכמה'. הסיפור מתרחש בערך לפני שנת תקנ"א, כי אז כבר נושא רבי אברהם שיינעס את מרת רחל בתו של הרש"ז⁵⁰.

חוקרי חסידות חב"ד לא הבחינו כי אביו של רבי אברהם שיינעס ומחותנו של הרש"ז, המתואר: 'הר"ר צ' [ר' צבי] מחשובי שקלאוו' אינו אלא: רבי צבי הירש⁵¹ ב"ר מאיר⁵² מו"ץ שקלוב, הבא על החתום יחד עם רעו רבי חנוך העניך מרבני שקלוב על תקנת שקלוב נגד החסידים ביום יא טבת תקמ"ז⁵³. אולם בתקנת שקלוב נגד החסידים מיום י"א טבת תקס"א נעדרת חתימתם⁵⁴.

עובדה מופלאה זו מעידה כי במשך תקופה זו נהפכו רבי צבי הירש ורבי חנוך העניך לאוהביו של הרה"ק הרש"ז. ולא עוד, אלא שניהם חתומים בשנת תקנ"ד כמסכימים על ספרו הראשון של הרש"ז בקונטרס 'הלכות תלמוד תורה' שהדפיס בשקלאוו בשנת תקנ"ד⁵⁵.

גם נעלמה מהחוקרים העובדה שבשנת תקנ"ז נדפס בשקלוב ספר ראשית חכמה בהסכמתם היחידה של רבני שקלוב: הגאונים רבי חנוך העניך ורבי צבי הירש ב"ר מאיר. עובדה זו מצביעה על המהפך שבא ברעיונותיהם של רבני שקלוב, ומתוך שונאים הפכו להיות אוהבים

50 מרת רחל נפטרה ט' מנ"א תקנ"ו, 'התקשרות' 1357, בציין מקור 'הערות ה' ואנ"ש מוריסטאון, גליון תרנ"א, עמ' יט. 'יהיה חתן המלך ערך ה שנים'. בית רבי עמ' 120.

51 רבי אברהם שיינעס נמצא חתום בשם אביו: ואף עלה למלא מקום אביו בשקלוב ותוארו: 'מ' אברהם נ"י מו"ץ דק"ק שקלאב', כך נראה מתשובה הנדפסת בספרו שו"ת 'בית אפרים' מהדורה תניינא, 'ירושלים תשל"ו, אבן העזר, א, סי' סט, מופיע בסיום התשובה: 'זהנה השאלה הנזכרת הובאה אלי, ושני תשובות בדבר מכבוד הרבנים המאה"ג החרפים ובקיאים המפורסמים, מ' אברהם נ"י מו"ץ דק"ק שקלאב, ומ' מנחם מענדל נכד הגאון החסיד קדוש עליון מוהר"ר זלמן מלאדי ז"ל...'.
52 בנו; רבי אברהם שיינעס חותם בר"ת בשמו המלא של אביו, בהסכמתו על הדפסת ספר התשב"ץ, קאפוסט תקע"ו: 'אברהם מוהרצ"ה [צבי הירש] שיינעס'. כשמעליו הכותרת: 'הסכמת הרב הגדול החרץ ובקי המפורסם מו' אברהם מ' צבי הירש'.

53 מ"ץ נ"י.
54 כן מופיעה חתימתו בשם אביו בסיום תשובתו בשו"ת 'צמח צדק', חלק אבן-העזר ב"ג, ברוקלין תשנ"ה, סימנים: תי"א, תנ"ו: '... גם אנכי באתי בכחא דהיתרא דעדיף, ולהסכים כו' על ידידי כ' הרב המפורסם מוהר"מ מענדל נ"י, וטוב הורה וכו', אך מחמת שידידי הרב מוהר"מ [הצמח צדק] הנ"ל הוא מיראי הוראה ואינו רוצה שיסמכו עליו לבדו, לכן באתי למלאות רצונו ולכתוב הסכמתי גם-כן וכו'. דברי הכותב נאמנה, אברהם בא"א מוהרצ"ה ז"ל שיינעס משקלאב'.
55 מרדכי וילנסקי, חסידים ומתנגדים, כרך א עמ' 151-153.

54 שם עמ' 154-158. בהערה 3 מעיר מ. וילנסקי, כי 'העדר חתימתו של ר' חנוך שיק, מ"צ בשקלוב, ניתן להסביר בכך, שהוא חזר בו ממלחמתו בחסידות'. אמנם העובדה כי שניהם הסכימו לביאור הגר"א על משלי, שנדפס בשקלוב בשנת תקנ"ח, הרי אין בכך לסתור את שנהפכו להיות לאוהביו של הגרש"ז, כי הגרש"ז עצמו מצטט את שמו של הגר"א באגרותיו תמיד בירת הכבוד: 'הגאון החסיד נ"י'.

55 ולא כפי שכתב הרב ד. קמנצקי במאמרו 'התייחסות הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי לתלונות המתנגדים' בישראל, עמ' תשפג, בהערה 2.

ומאשרים את סיפורו של ה'בית רבי', אשר עיקרו סובב על התייחסותם הקודמת השלילית לספר 'ראשית חכמה'.

על כך גם תעיד העובדה כי דווקא הם שניהם באים כאחד על החתום להסכמתם על הדפסת ספר 'ראשית חכמה' בעירם שקלאו בשנת תקנ"ז. והם היחידים מכל גדולי התורה שבאזור ההדפסה שהעזו להסכים בהוצאה זו⁵⁶, וכדבריהם: 'הנה העיר ה' את הנגידים וקצינים ומפורסמים דקהלתינו דק"ק שקלאו... ספר כולל חכמה ומוסר דבר ממנו לא נחסר ה"ה ספר ראשית חכמה ויראת ה' שמה, כי כמעט כלה שאריתו... כי לא ימצא עוד בני מרי כי אם עובדים ה' בלב תמים עדי עד ולעולמי עולמים...'. כשבולט היעדר חתימתם של 'ב"ד הצדק דק"ק שקלוב ר' יעקב ב"ר ירחמיאל כץ, ר' שמואל ב"ר ארי' ליב, ור' אהרן ב"ר יעקב' שבאו על החתום בהסכמה באותה שנת תקנ"ז (א' ר"ח תמוז תקנ"ז) שהם באים על החתום על ספר 'תולדות יוסף' שנדפס שם אז בשקלאב בשנת תקנ"ז.

לסיכומם של דברים, גדולי המתנגדים נמנעו בעקביות מלהסכים לספר 'ראשית חכמה', וזאת מפני יחסו ללימוד תורה לשמה שאינו תואם את שיטת המתנגדים – היא שיטת הגאון רבי חיים מוולוז'ין. ואדרבה, מתוך דברי הספר עולה במפורש כי ענין לימוד התורה נועד להגביה את ערך המעשה והיראה מעל ערך הלימוד כשלעצמו – גישה התואמת את דרכם של גדולי החסידות זלה"ה, אשר קבעו דבריהם לשעה ולדורות כי תכלית לימוד התורה ה' היא דבקות בה' ועבודתו.

56 בעיר שקלוב היו דפוסים יהודיים פעילים בהם הודפסו ספרים תורניים וספרי חסידות רבים מספרי צדיקי חב"ד. הלכות תלמוד תורה של הרה"ק הרש"ז מלאדי נדפס לראשונה בשקלוב בשנת תקנ"ד. לוח ברכת הנהנין נדפס לראשונה בשקלוב בשנת תקנ"ד ותק"ס. סידור של הרה"ק הרש"ז מלאדי נדפס לראשונה בשנת תקס"ג. ספר התניא – בשנת תקס"ו, מהדורה ששית בדפוס של ספר התניא, ומהדורה ראשונה בדפוס של אגרת התשובה מהדורה בתרא. בשנת תקע"ד נדפס שוב התניא בשקלוב, ולראשונה נוסף בו חלק רביעי "אגרת הקודש" ו"קונטרס אחרון" 'פוקח עוורים' של הרה"ק רבי דוב בער מליובאוויטש. שולחן ערוך הרה"ק הרש"ז מלאדי – בשנת תקע"ד.